

297-92 / KDT-D

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 172

İSLÂM'DA İNSAN MODELİ
ve
HZ. PEYGAMBER ÖRNEĞİ
(Kutlu Doğum Haftası : 1993)

ANKARA 1995

Sevgili Peygamberimiz Efendimizin vilâdetlerini -kutlu doğumunu- sevgi ve saygı ile anmak, gönüllerimizi nûr ile doldurmak üzere toplanmış bulunuyoruz. Bu şerefli toplantıdan dolayı hissîyât-ı müteşekkirânemi nasıl izah edeceğimi bilemiyorum. Çok defa mânalı sükût, sözden daha rüessir olur.

Sevgili Peygamberimize, mübârek adı anılınca her inanan kişi salât ve selâmı getirir. Ancak mırıldandığı bu kelimeler ruhunun derinliklerine ne kadar etki etmektedir? Bu kutsal ifadeler, o insanın iliklerine kadar işleyip, bütün canı-ruhu ile erişilmez anlamlar yakalayabilmesine sebep olmakta mıdır? Yoksa ağızdan çıkanı kulak duymamacasına hissetmeden, kalbi çarpmadan ruhsuz bir salât ve selâm ediş mi bu?

İşte Sevgili Peygamberimiz Efendimize salât ve selâm getirmenin anlamını yakalayabilmek için önce bu görevle sorumlu tutulan "insan"ın, Kur'an önündeki konumundan bir nebze bahsetmek istiyoruz.

İnsan adını alan varlık, çeşitli durumlar içinde yaşar. Bu durumlar, insanı hayatın realitesi ile karşı karşıya getirir, hatta onun içine sürükler. İnsan, yaşamını sürdürmek için bu durumları idealleştirmek, yani onlara bir anlam vermek, onlarda bir değer görmek zorundadır.

İnsan, içinde yaşadığı durumlara bir anlam veremediği, onlarda bir değer göremediği zaman, onun yapıp-etmeleri sona erer; o, artık yaşayamaz. Tek insan, yani fert bu tür durumların içine gireceği gibi, uluslar da bu tür durumların, çıkmazların içine girebilirler. İnsanın bu durumlardan sıyrılabilmesi, onlarla başa çıkması, ancak insanda kendisini yapıp-etmelerine verebilecek bir gücün bulunmasına bağlıdır.

Bu güç imandır. Eğer insan, inanan bir varlık olmasaydı, o zaman onun gerçek durumu nasıl olacaktı? İnanmayan bir varlık yapıp-etmelerine nasıl anlam verebilir, nasıl bir değer görebilirdi? Nasıl kendisini yapıp-etmelerine verebilirdi; nasıl kendisini eğitebilirdi? Bu sebeple iman-inanma, insanın temel varlık koşuludur.

O halde Kur'ân'ın insanı şu üç ayrılmaz unsurun bütünüdür:

- İnanan varlık,
- İbadet eden varlık,
- Ahlâkî değerleri kişiliğinde ve tarihte oluşturan varlık.

Kur'ân'ın insanı, Kur'ân'ın mü'mini olabilmek ve bu üç unsuru yaşama aktarabilmek için "bilgi"ye ihtiyaç vardır.

Yaşamakta bulunduğumuz çağa bu açıdan, yani bilgi açısından bakışımızda "bilgi"nin gücünün ve ürünlerinin derinliğine hissedildiği görülecektir. Bir düşünürün dediği gibi: "Yüzyılımız, insanlık tarihinin tam ortasından geçen bir kuşak gibidir. Doğduğumuzdan bu yana olup bitenler, doğduğumuz güne kadar olup bitenlere neredeyse eşittir." Hızla gelişen ve değişen bilgi, "yaşam boyu eğitimi" bir zorunluluk haline getirmiştir.

Burada Kur'ân'ın ilk inen âyetinin *اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ* (Alak, 1) "*Oku, yaradan rabbinin ismiyle oku!*" olduğunu hemen hatırlamalıyız. Tamiyle insan'ı anlatan ve insanî olanı tespit eden bu âyet, müslümana, yaşam boyu eğitimi zorunlu kılmaktadır. Bu âyet-i kerimeye Kur'ân'î bütünlük bağlamında yaklaşık "okumak"tan amacın olan varlık-olgun varlık olduğunu görmekteyiz. Yani Kur'ân, günümüzdeki "bilmek, bilmek için" yaklaşımını kabul etmez. Çünkü bilmek, bilmek için olursa insanın gayesi önemli olan varlık olmak olur. halbuki Kur'ân, insanı, önemli varlık olarak değil, değerli olan varlık olarak görmek ister. yani Kur'ân'ın mü'mininin bilgisi hayata aktarılan, yaşama etki eden, hayata dönük olan ve beşikten-mezara sürecinde yaşam boyu eğitimle kazanılmış bilgidir. Yoksa teorik olan ve hayattan soyutlanmış bilgi, lüks için bilgi, ignoramus olmak için bilgi değildir.

وَاتَّقُوا اللَّهَ يُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ (Bakara, 282)

وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا (Tâhâ, 114)

âyetleri ve bu konudaki diğer birçok âyet de bu bağlamda anlaşılmalıdır.

Yaşam boyu eğitimin günümüz açısından temel sorunu, "nitelikli bir öğretim-nitelikli bir eğitim" için "bilgi ve bunun aktarılması yöntemi"ni bulmakta yatmaktadır.

Nitelikli öğretim-eğitim, temelinde "anlama"nın olduğu bilginin kazandırılması ile mümkün olabilir. Bilginin aktarılmasında "anahtar kav-

ramların ve temel yapıların kazandırılması” ön plâna çıkarılmalıdır.

Bunun sonunda “anlama”ya (yani bilgiyi yapılaştırmayı ve bilgi parçalarının birbirine nasıl bağlanacağını gösteren bir araç olarak anlama-ya) dayanarak kazanılan bilginin temellendirilmesi (ezberlenmesi değil), açıklanabilmesi, yeni bilgiler üretilmesi mümkün olabilir. Yani insanın bizzat imâl-i fikir ederek ulaştığı, kendine malettiği, sorgulamayla kendinin kıldığı, kendine dayanarak kabul ettiği bilgi olacaktır. Yaratıcı eğitim işte bu noktada başlamaktadır.

İşte bir Kur'an âyetine, konumuza temel teşkil eden ve Peygamber Efendimize salât ve selâm getirme içeren âyete bu öğretim-eğitim anlayışı bağlamında bakmamızın salât ve selâmın anlamını yakalamağa götüreceğini düşünüyoruz.

Şimdi bu âyet-i kerimeyi inceleyelim. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki:

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

“Muhakkak ki Allah ve melekleri Peygamber'e hep salât ile takrîm ederler. Ey iman edenler! Haydin Ona teslimiyetle (cânu gönülünden) salât ve selâm getirin.” (Ahzâb, 56)

Öncelikle bu âyetteki anahtar kavramların üzerinde durmak gerekiyor. Bu anahtar kavramlar iyi kavranırsa âyetin mesajı anlaşılabilir olur. Temelinde “anlama” olan ilgi pratiğe kolay aktarılır.

SALÂT KAVRAMI

Bu kelime sözlükte dua ve tazîm (büyütme, hürmet ve ikram etme) anlamlarındadır.

Terim olarak namaz ibadetini ifade eder.

Ahzab sûresinde 43. âyette “Hem Allah'ın hem meleklerinin mü'minler üzerine salât yağdırdığından” söz edilmektedir.

هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ

Buradaki anlam yukarıdaki, âyette gelen anlam ile aynıdır. Dolayısıyla bu iki âyette salât kelimesi şu anlamları ifade etmektedir:

Allah'dan: Rahmet, övgü, yüceltme;

Meleklerden: istiğfâr; övgü ve yüceltme nimetini kulları için niyaz etmeleri;

Mü'minlerden: Dua, sevgi, övgü.

Burada aynı fiil, yani salât etme eylemi Allah ve meleklerine isnad

edilmiştir. Bu sebeple bu kelime rahmet ve istiğfârı kapsayan bir hususî inâyet (Allah'ın insan için hayır getirici, kurtarıcı, esirgeyici lütfu) anlamını ifade eder.

Hz. Peygamber'e salât etmek ise biz inananlar açısından şu manaları içerir:

- Onu sevmek
- Onu yüceltmek, övmek
- Onun için dua etmek.

SELÂM KAVRAMI

Bu kelime sözlükte selâm, selâmlama, selâmet, kurtuluş anlamlarındadır.

Kur'ân'da "selâm" dünyevî kurtuluş ve selâmete (barışa, barışıklığa) olduğu gibi ebedî kurtuluş ve selâmete de delâlet eder. Bunun için Cennete "Daru's-Selâm" = "Selâmet evi, barış konağı, barışıklık yeri" denilmiştir.

Bununla beraber, selâm sözcüğü, Kur'ân'da ekseriya selâmlama ibaresi olarak kullanılmıştır.

"Orada ne bir boş lâf ve ne de günaha sokacak bir şey işitmezler. Ancak "selâm, selâm"dan ibaret bir söz işitirler." (Vakıa, 25-26) (Mutlu- luğa ermiş olanlara Cennette veya buraya girerken söylenen sözcük.)

Müslümanlar arasında "selâm" kelimesi ile selâmlama, İslâmî bir kurum olarak İslâmiyetin ilk günlerinden bugüne kadar gelmiştir.

En'am 54'te Hz. Peygamber'e şu şekilde hitab edilir:

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ...

"Ayetlerimize inananlar sana gelince ona de ki: *سَلَامٌ عَلَيْكُمْ Selâm size!*"

Nisa, 88'de:

"Size selâm verince, buna daha güzel bir karşılık ile selâm veriniz veya onu tekrar ediniz." buyurulmuştur ve selâm getirmenin anlamını iyice bilmek, öğrenmek pek önemli bir meseledir. Yoksa alışkanlık yapar ve yapmıştır da. Olağanüstü olan, sıradanlığa indirgenmiştir.

I. Meşrutiyet yıllarından sonra, Avrupa'da bazı müzakerelerde bulunmakta olan bir Türk heyetine bir Avrupalı; "Sizin istiklâl marşınız var mı?" diye sormuş. O zaman Fransa, Almanya gibi bazı Avrupa devletinin marşları mevcut. Türk delegasyonundan biri "Bizim de istiklâl mar-

şımız var” demiş. “Söyleyin de dinleyelim” teklifi üzerine heyet üyeleri hep birlikte Itri'nin ünlü bestesini söylemişler. Bittiğinde Avrupalı ev sahipleri, “En güzel istiklâl marşı sizinki imiş...” demişler.

Cuma günleri güzel sesli müezzinlerce, kalbinin ve ruhunun ta içlerinden gelen bir nâme ile minarelerden okuyacakları salât ve selâm elbette akıl almaz dünya sarhoşluğuna dalmış insanı, bizleri uyandıracaktır, uyandırmalıdır. Salât ve selâmın anlamı bizi kendimize getirmelidir.

Netice itibariyle selâm sözcüğü Hz. Peygamber Efendimizle ilgili olarak şu anlamı ifade eder:

Ona dua edin. Tüm kalbiniz ve ruhunuzla Onunla işbirliği içinde olun, Onun örnek-önder kişiliğine teslim olun. Tebliğ ettiklerine karşı çıkmaktan sakının ve bu ilkelere samimiyetle uyun.

Kavramları tartıştıktan ve ne anlamlar ifade ettiklerini sunduktan sonra tekrar âyet-i kerimeye dönüyoruz.

Bu âyet bir bilgi, bir de emir içermektedir.

- “BİLGİ”

Hız. Peygamberin mele-i alâ'daki mevkiidir. Cenâb-ı Hakk'ın salâtı, meleklerinin salâtı Onun faziletine, Rabbinin indindeki yüce makamına delâlet etmektedir. Yüce Allah, rahmet ve in'âmiyle (lütuf); melekleri istiğfârları ve hizmetleriyle Peygamber'e daima tekrîm (yüceltme, ululama) etmektedirler.

- “EMİR”

Salât ve selâm getirmekle mü'minleri yükümlü tutmaktadır. Farz kılmıştır.

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ، اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ، الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ gibi dualarla Onun üzerine Cenab-ı Hakk'ın salavât, rahmet ve berekâtını niyaz etmeyi ve selâm vererek tekrim etmeyi, hiç incitmeyecek onun önder kişiliğine teslim olmayı buyurmaktadır.

Bu âyete gramer açısından bakarsak o bir isim cümlesidir. İsim cümlesi devamlılık, süreklilik ifade eder. O halde Yüce Allah'ın sonra meleklerin Peygamber'e salât etmeleri ebediyete kadar devam edecektir, kesilmeyecektir.

Öte yandan bu cümle son tarafı itibariyle bir fiil cümlesidir. Bu da Allah Teâlâ'nın ve meleklerinin ettikleri salâtın kesintisiz ve sürekli ye-

nilenerek her vakit devam ettiği anlamına gelir.

Demek oluyor ki salât, sürekli ve kesintisiz bir eylem olarak algılanmalıdır.

Sahabîler, âyet nazil olduğunda selâm vermeyi biliyorlardı. Çünkü ilk muallim Hz. Peygamber teşehhüdde **اللَّهُمَّ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ** ibaresi ile onlara bunu öğretmişti. Fakat salât getirmeyi bilmiyorlardı. Hz. Peygamber yanlarına gelince:

- Ya Rasûlallah size nasıl selâm vereceğimizi öğrendik, biliyoruz.

Ama size nasıl salât getireceğimizi bilemedik? diye sordular. Hz. Peygamber:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ، اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ deyiniz." buyurdular.

et-Tâc İbnu's-Subki (771/1370) bu rivayete dayanarak salâvatların en güzelinin bu olduğunu, çünkü Hz. Peygamber'in ilgili soruya bu şekilde cevap verdiği yorumunu yapar.

Salât ve selâmın anlamına, yani bu sözcüklerin belirttiği, düşündürdüğü şeylere gelince:

- Bu ibadet farklı bir ibadet özelliğine sahiptir. Çünkü cenâb-ı Hak bu âyet ile Peygamberine salât etti. Sonra da meleklerine Ona salâvat getirmelerini emretti. Bilâhare mü'minlere salâvat getirmeleri emrini verdi. O halde Yüce Yaradanımızın ve meleklerin yaptığı bir fiili biz âciz kullar neden ihmal ederiz, bilinmez.

- Salâvât getirmek Sevgili Peygamberimize olan şükran borcumuzu ifa etmek demektir. Çünkü O, mü'minler için, hatta bütün insanlar için büyük iyilikler yapmıştır. Üzerimizdeki haklarına bir nevi teşekkürle mukabele etme ve Onu yüceltme imkânıdır. Bu ise Cenâb-ı Hakk'ın bir lütfudur.

- Salâvât getiren kişi birçok manevî hazlara gark olur, lezzetler duyar. Bu ise anlatılmaz, ancak bireyin kişisel tecrübesi ile elde edilir.

SALÂT VE SELÂM GETİRMENİN FAZİLETLERİ

Saymakla bitmez ve kalem onları yazmağa yetişemez:

مَنْ صَلَّى عَلَيَّ صَلَاةً وَاحِدَةً صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

- (Ahmed) Abdurrahman b. Avf (r.a.)'dan, o, Peygamberimizi dışarı

çıkıtığında bir hurma bahçesine kadar izledi. Hz. Peygamber orada birden secdeye kapandı ve secde etmeği çok uzatınca vefat ettiği endişesine kapıldı. Başına gelip dikkatle bakarken Hz. Peygamber başını secdeden kaldırdı ve ona: “Ne oldu ya Abdurrahman?” diye sordu. O da düşündüklerini aktardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Cibril (a.s.) bana dedi ki: Allah Azze ve Celle Hazretlerinin şu buyruğu ile seni müjdeleyeyim: Sana kim salât ederse, ben de ona salât ederim. Sonra kim selâm getirirse ben de ona selâm ederim”. Bir rivayette Hz. Peygamber: “Allah Teâlâ’ya şükran için secde ettim” buyurdu.

“Allah Teâlâ bana iki melek müvekkel kıldı. Ben bir müslinin yanında anıldım da bana salâvât getirdi mi behemahal o iki melek ona غَفَرَ اللَّهُ لَكَ derler. Allah Teâlâ ve diğer melekleri de o iki meleğe cevaben “âmin” derler. Bir müslimin yanında zikrolundum da bana salâvat getirmede mi behemahal o iki melek “Allah sana mağfiret etmesin” derler. Allah Teâlâ ve diğer melekleri de o iki meleğe cevaben “âmin” derler.”

Salâvat getirmekten kaçınanlar ise “cimri” olarak tanımlanmıştır. Ve bir hadis-i şerifte de şöyle buyrulmuştur:

رُعِمَ أَنْفٌ رَجُلٍ ذَكَرْتُ عِنْدَهُ فَلَمْ يُصَلِّ عَلَيَّ.

“Burnu sürtülsün o adamın ki yanında ben zikrolunmuşumdur da bana salâvat getirmemiştir.”

- Müslüman insanın günlük zikirlerinin olması gerekir. Kur’ân ve Hz. Peygamber mü’minleri teşvik edip durmaktadır. Hayatın bu hızlı akışı içerisinde insanın dünya sarhoşu olmasını, insanın kendisini unutmamasını, fitratından soyutlanmasını ancak zikir önleyebilir.

Bu sürekli zikir yoluyla insanın, kötüden kurtulması için, akılla kavranamayacak olan derin dinî düşünce ve inançlara kadar uzanması umulur. Bu tavır insana din-dünya bütünlüğünü yakalama fırsatı verir.

O halde zikir nedir?

Zikir, din ve dünyayı idrak etmektir. Devamlı uyanık olmak, bütün insanî yapıp-etmelerine vahiy ışığında yön vermektir. Ama asla sadece dil ile söylenen, okunan, fakat ruhun ürpermediği, kalbin hissetmediği ve bütün bedenine katılmadığı bir eylem değildir, olmamalıdır. İşte salât ve selâm getirme bir zikir türü olarak bize bu anlamları ilham ederse bir manası olur.

- Salât ve selâm Peygamber sevgisini artırır. Peygamber sevgisini tadan insan, insanlara sevgi ile yönelir. Yani Peygamber sevgisi bireye,

“insan”ı sevmeyi, sevebilmeyi öğretir. Öyle ki bu sevgi insanın, insanlığın mutluluğu için kalbini çarptıran, onu canlandıran bir atılım yapmasına imkân veren bir umut kapısıdır. Çünkü bu bilince erişen mü'min için sevmeye eylemi, sevilme olarak algılanmaz. Yani o mü'min, nasıl sevebileceğini, nasıl sevimli olabileceğini değil, nasıl sevebileceğini gaye edinmiştir. Yüce Peygamber'in şu ilkesini hayata aktarmaya çalışır:

“Sizden hiçbiriniz iman etmedikçe Cennete giremeyeceksiniz. Sizler, birbirinizi sevmedikçe iman etmiş sayılmayacaksınız.”

- Salât ve selâm bize “örnek insan”ı gösterir. Ona salât ve selâm getirmek kelimelere hayat vermek demektir. Kelimeler ise bilgi ile hayat bulur. Bilgi de okumak ile elde edilebilir. O halde insan, Peygamberini tanımak için okumalıdır. Okudukça sevgisi artacaktır. Çünkü sevgi=bilgi+çabadır.

Sevgiye erişmek isteyen kişinin kendini bilinçli olarak eğitmesi gerekir. Bu bilgilenme ve gayretler bize, o örnek insanın kişiliğinde dünya hayatında “önemli insan” olmaya değil, aksine “değerli insan” olma gayesine yönelmemiz hedefini gösterecektir.

Böylece müslüman “bilgi ve bunun aktarılması yöntemi” olarak salât ve selâma bakacak, Hz. Peygamberin şahsında nitelikli öğretim-eğitimin İslâmî-insanî bir metodunu uygulamış olacaktır. Bunun yararı müslümanın bildiklerini yaşayarak örnek kişilik olmağa çabalamadıkça ne fert plânında ne âile plânında ve ne de toplum olarak mutluluğu, huzuru ve refahı tadamayacağı idrak etmesi olacaktır. Bu tesbiti yaptığı anda dünya ve âhiret mutluluğunun sırrını da yakalamış demektir.

O halde Kutlu Doğum yani Mevlid Kandili senin için hayatla hesaplaşmanın bir parçası olmalıdır. Ta ki dikte edilmiş bir takım mecburiyetlerle yaşanan bir hayatın olmasın.

Böyle bir hızlı yaşam akışında “Mevlid” soluklanmak için bir fırsat olsun. Mevlid-Kutlu Doğum bilinci, modern yaşama biçiminin kendi kutsalını yaratmasına imkân vermesin.

Cuma, Ramazan, Bayramlar, Kandiller ve Mevlid geldi diye sevinelim. Bu sevinç varoluş sırrını anlamak için bir fırsattır. Çünkü bu kutsal zamanlar insanî olanı keşfettirmek içindir. Yani insan, yanılır, günah işler, hata eder... Ama işte fırsat, temizlenme, arınma için, yani tevbe için kutsal zaman dilimleri...O nedenle “zaman değerlendirmé” deyimini yanlışdır. Zaman bizi değerlendirmektedir. İnsanın gayesi zamanın kıymetini bilip “değerli insan” olmaya çabalamak olmalıdır.

Mevlid-Kutlu Doğum:

- Hayattan tad almak için bir fırsattır;
- Dünya ile sağlıklı ilişkiler kurmak için bir fırsattır;
- İnsanın bir yerlere sürüklenmeye karşı oluşudur;
- Başkalarının istediklerini değil, Allah'ın istediklerini yapma arzusu-
nu bütün kuvveti ile iliklerine kadar hissetme imkânını veren bir ilâhî
nimettir.

Ve nihayet müslüman insanın, bütün bu sayılanları ve iman ettiği bütün ilkeleri kendi yaşamına aktarabilmesi, o insanın İslâmiyetin nite-likli öğretim-eğitim ilkelerini hayata taşınması ve elle tutulur, gözle görü-
lür somut bir hale getirmesi ile mümkün olduğu bilincinde olmasını ilham etmelidir.

Bu da İslâmiyetin anahtar kavramlarının ve temel yapılarının kaza-
nılması, tüm topluma kazandırılması ile mümkün olabilecektir. Bu te-
mele dayalı salât ve selâm gibi bütün anahtar kavramların bilgisi, “anla-
ma”, “idrak etme” ve “bilincine erme” ile temellendirilmelidir.

Haydin Salât ve selâm getirmeye!

Haydin dinimizin hayat veren, verecek olan kavramlarını öğrenmeye!

KAYNAKLAR

- Âlûsî, Mahmud (1270/1853), Ruhu'l-Maânî, Dâru İhyai't-Turâsî'l-Arabî (Bulak baskısından ofset), Beyrut tarihsiz, XXII. c.
- Büyükdüvenci, Sabri, Nitelikli Eğitim Sorunu, Din Öğretimi Dergisi, Mart-Nisan 1992 sayı: 33, s. 60-64.
- Elmalılı, Hamdi Yazır (1942 İst.), Hak Dini Kur'an Dili, Eser Yay., İstanbul tarih-siz, VI. c.
- Heimsoeth, Heinz (1975 Köln), Immanuel Kant'ın Felsefesi, (çev. Takiyettin Men-güşoğlu), Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.
- İbn-i Kayyim, el-Cevziyye (751-1350), el-Vâbilu's-Sayyib mine'l-Kelimi't-Tayyib, (tah. Abdulkadir el-Arnevûd), Mektebetu Dari'l-Beyân, Beyrut 1399/1975, 2. baskı.
- Köknel, Özcan, 2000'li Yıllarda Aile, Çocuk ve Genç. (21. yüzyıl Ansiklopedi-si'nde makale), Milliyet Yay., İstanbul 1991.
- İbn Manzûr (711/1311), Lisânu'l-Arab, (tah. Abdullah Ali el-Kebir; Muhammed Ahmed Hasbullah; Hâşim Muhammed eş-Şâzeli; Daru'l-Ma'rife, Kahire tarih-siz III. ve IV. c.

- Mengüşoğlu, Takiyettin (1984 İstanbul), İnsan Felsefesi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988.
- İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. Yay., İstanbul 1966, 1970, X. ve XI. c.
- Mevdûdî (1978 Lahor), Tefhimu'l-Kur'an, İnsan Yay. İstanbul 1986, IV. c.
- Özcan, İsmail, İslâm Ansiklopedisi, Milliyet yay., İstanbul 1991.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1972 İstanbul), Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, M.E.B. Yay., İstanbul 1971, 2. Baskı, III. c.
- er-Râgıbu'l-İsfehâni (502/1108), el-Müfredât, (tah. Muhammed Seyyid el-Keylâni), Daru'l-Ma'rife, Beyrut tarihsiz.
- er-Razî, Muhammed b. Ebî Bekr (666/1267), Mesâilu'r-Râzî ve Ecvibetuhâ, (tah. İbrahim Utva Avad), el-Mektebetu'l-İlmiyye, Lahor 1980.
- er-Razî, Fahreddin (606/1209), Mefâtihu'l-Gayb, XXV. c.
- Sahâvî, Şemsuddin Muhammed b. Abdurrahman (902/1496), el-Kavlü'l-Bedi fi's-Salâti alâ'l-Habibi's-Şefi, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Medine-i Münevvere, 1397/1977 3. baskı.
- es-Semerkandî, Ebu'l-Leys (393/1004), Tenbihu'l-Ğafilin, (çev. A. Akçiçek), Bedir Yay., İstanbul 1974.
- Sirâcuddîn, Abdullah, es-Salâtu alâ'n-Nebî Sallallâhu aleyhi ve Sellem, Mektebu't-Turâsi'l-İslâmi, Haleb 1405/1984.